

**ГРИБ АННА МИКОЛАЇВНА**

*Національний університет «Одеська юридична академія»,  
доцент кафедри міжнародного та європейського права,  
кандидат юридичних наук*

**МИХАЙЛОВ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ**

*адвокат, кандидат юридичних наук*

**НЕПРИПУСТИМІСТЬ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ  
ПРАВАМИ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ  
(ПУНКТ 1 СТАТТІ 6, СТАТТІ 13, 17 КОНВЕНЦІЇ)**

Крізь призму права на справедливий суд (п. 1 ст. 6), права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13) та заборони зловживання правами (ст. 17), гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, питання зловживання правом досліджувались науково-практичним товариством на сторінках професійних джерел інформації та окремі аспекти реалізації перебували в фокусі європейської та вітчизняної судових інституцій, однак формально визначені правила щодо права учасника захищаючого порушені права/інтереси діяти у порядок/спосіб, незаборонений законом, у сукупності із вітчизняною непослідовною судовою практикою щодо кваліфікації, та відсутньою [реальною] санкцією щодо суду – в разі незастосування заходів, визначені процесуальним законом, не вичерпали актуальність обраної теми, та акцентують на її нагальності.

Згідно п. 1 ст. 6 Конвенції, право особи на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку кореспондується з обов'язком добросовісно користуватися наданими законом процесуальними правами, утримуватись від дій, що зумовлюють затягування судового процесу, та вживати надані процесуальним законом заходи для скорочення періоду судового провадження (п. 35 рішення ЄСПЛ у справі «Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії» (*Alimentaria Sanders S.A.v.Spain*) від 07.07.1989).

Суд неодноразово наголошував, що це роль національних судів організовувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними (рішення ЄСПЛ у справі у справі «Шульга проти України» від 02.12.2010, заява № 16652/04.), та запобігання неналежній та такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів (рішення ЄСПЛ у справі у справі «Мусієнко проти України» від 20.01.2011, заява № 26976/06).

«Допоміжний» характер ст. 13 Конвенції є однією з причин, що прецедентне право щодо її застосування остаточно ще не встояло. Насправді контрольні органи стикалися з труднощами при тлумаченні майже всіх елементів ст. 13 Конвенції, та з конструкції ст. 17 Конвенції слідує, що вона не має самостійного характеру. Її порушення має обов'язково

супроводжуватися порушенням одного або більше прав і свобод, що гарантуються за Конвенцією або Протоколом до неї [1, с. 232].

Основними засадами (принципами) судочинства є: [...] неприпустимість зловживання процесуальними правами (п. 11) ч. 3 ст. 2 ГПК України та ЦПК України, п. 9) ч. 3 ст. 2 КАС України).

Згідно ч. 1 ст. 43 ГПК України, ч. 1 ст. 44 ЦПК України, ч. 1 ст. 45 КАС України, неприпустимість зловживання процесуальними правами: учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Науковці Анжеліка Ткачук, секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспеник вважають заборону зловживання процесуальними правами, вимогу добросовісного виконання процесуальних обов'язків, заборону суперечливої поведінки сторін, або правило процесуального естопелю, та заборону чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, заборона введення суду в оману; заборона використання втрачених процесуальних правомочностей тощо) складовими принципу добросовісності у судочинстві [2, с. 100].

Яна Садикова стверджує, що четверта складова є неприйнятною для виокремлення її в якості самостійної складової або форми недобросовісності в [судовому] процесі. По-перше, дії, спрямовані на вчинення протиправних перешкод не можуть бути кваліфіковані як недобросовісна поведінка, а лише як протиправна. По-друге, введення суду в оману охоплюється першою та другою формою недобросовісної поведінки [...] Введення суду в оману є неналежним виконанням учасником справи своїх процесуальних обов'язків. Що є, звичайно, недобросовісною поведінкою, що охоплюється вимогою добросовісного виконання процесуальних обов'язків [3, с. 59].

Акцентуємо увагу, що діючі процесуальні закони окремо принцип добросовісності не окреслюють, однак містять імператив щодо добросовісного здійснення учасниками справи їхніх процесуальних прав та/або виконання обов'язків.

У контексті розглядуваної проблематики Анжеліка Ткачук адресує собі питання про співвідношення принципу добросовісності із принципом неприпустимості зловживання процесуальними правами: «Принцип добросовісності є загальним принципом права [...] Натомість принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами є галузевим принципом [...] у цивільному процесуальному законодавстві слід закріпити саме принцип добросовісності учасників цивільного судочинства, а заборона зловживання процесуальними правами має розглядатися як одна з його гарантій» [2, с. 100-101].

Згідно Рекомендацій R(84)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28.02.1984, деякі процесуальні норми, прийняті в державах-членах, можуть стати перешкодою в ефективному здійсненні правосуддя, тому що, ними можуть іноді зловживати або маніпулювати для затягування судового розгляду [...] для досягнення

цих цілей необхідно забезпечити доступ сторін до спрощених і більш швидким формам судочинства і захистити їх від зловживань або затримок, зокрема, наділивши суд повноваженнями вести судочинство більш ефективно.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ч. 4 ст. 43 ГПК України, ч. 4 ст. 44 ЦПК України, ч. 4 ст. 45 КАС України.

Секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспенник окреслив, що до заходів боротьби із процесуальними зловживаннями найчастіше відносять: 1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; 2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; 3) відхилення апеляційної та касаційної скарг; 4) залишення позову без розгляду; 5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; 6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; 7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; 8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; 9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; 10) відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; 11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; 12) окрема ухвала; 12) штраф; 13) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; 14) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; 15) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи; 16) негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо [5, с. 7–9].

Аналіз єдиного державного реєстру судових рішень та вільних для ознайомлення, відкритих судових рішень свідчить, що суди України запобігають зловживанню процесуальними правами та вживають визначені процесуальним законом заходи.

На семінарі для суддів апеляційних та місцевих судів суддею Верховного Суду Оленою Кібенко представлено класифікацію ухвал судів першої та апеляційної інстанції за видами застосованих заходів: залишення без розгляду; повернення; попередження; штраф; окрема ухвала [6, с. 34].

Зазначене дає підстави для виокремлення процедурної та компенсаторної групи засобів запобігання зловживанням процесуальними правами:

Процедурна складаються з попереджувальних засобів захисту, спрямовані на недопущення процесуальних зловживань (наприклад, заходи 1)-2) тощо), та присічних засобів захисту, що покликані

припинити спроби процесуальних зловживань (наприклад, заходи 4), 7) тощо).

Компенсаторна, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися (мають грошовий еквівалент) наприклад, заходи 5)–6), 12) тощо).

Висновок: Європейський суд з прав людини та суди України виважено вживають заходи процедурної групи та поодинокі заходи компенсаційної групи засобів запобігання зловживанням процесуальними правами.

### **Список використаних джерел:**

1. Криворучко Д. В. Категорія «зловживання правом» у контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини // Право і суспільство. 2021. № 1. С. 230–236. URL: [http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/1\\_2021/37.pdf](http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/1_2021/37.pdf) (дата звернення: 06.12.2021).
2. Ткачук А. О. Принцип добросовісності учасників цивільного судочинства та заборона зловживання цивільними процесуальними правами // Проблеми законності. 2018. Вип. 141. С. 94–103. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz\\_2018\\_141\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2018_141_10) (дата звернення: 06.12.2021).
3. Садикова Я. М. Недобросовісна поведінка в цивільному процесі. 25 років становлення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ: славетна історія та горизонти майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 лютого 2020 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2020. С. 58–60. URL: [http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6710/25%20roki%20stanovlennia%20Sumskoi%20filii%20Kharkivskoho%20natsionalnoho%20universytetu%20vnutrishnikh%20sprav\\_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=1](http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6710/25%20roki%20stanovlennia%20Sumskoi%20filii%20Kharkivskoho%20natsionalnoho%20universytetu%20vnutrishnikh%20sprav_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=1) (дата звернення: 06.12.2021).
4. Рекомендацій R(84)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28.02.1984. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_126#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text) (дата звернення: 06.12.2021).
5. Луспенник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві: онлайн практикум (12 березня 2021 року м. Київ) / Верховний Суд. – Київ. 24 с. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/Luspenyk\\_2021\\_03\\_15.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf) (дата звернення: 06.12.2021).
6. Олена Кібенко О. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі: семінар для суддів апеляційних та місцевих судів зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки (23 квітня 2021 року, м. Київ) / Верховний Суд. – Київ. 35 с. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/Kibenko\\_23\\_04\\_2021.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_23_04_2021.pdf) (дата звернення: 06.12.2021).

**Ключові слова:** зловживання процесуальними правами, заходи запобігання процесуальними правами, Європейський суд з прав людини.

**Key words:** measures to prevent procedural rights, abuse of procedural rights, European Court of Human Rights.